

J. de Heinzelin, L'INDUSTRIE DU SITE PALÉOLITHIQUE DE MAISIÈRES-CANAL, Institut Royal des Sciences Naturelles de Belgique — Mémoires No 171, 1973, s. 1-63, tabl. I-XLV.

Ograniczenie dotychczas znanych stanowisk górnopaleolitycznych w Belgii do jaskiń, rozkopanych jeszcze w XIX w. bez wydzielenia zespołów zwartych, było głównym powodem słabej znajomości górnego paleolitu w tym kraju. Dopiero schyłkowy paleolit, poczynając od późnej kultury magdaleńskiej, był nieco lepiej rozpoznany dzięki jaskiniowym i otwartym stanowiskom, które dostarczyły inwentarzy jednokulturowych¹. W tej sytuacji opublikowana ostatnio praca J. de Heinzelina o przemyśle stanowiska Maisières-Canal (dolina Heine, Belgia południowa) musi wzbudzać wielkie zainteresowanie. Decyduje o tym doskonałe rozpoznanie geologii stanowiska, precyzyjne datowania, kompleksowe badania palinologiczne i paleopedologiczne, a przede wszystkim homogeniczność zespołów i jednokulturowy charakter stanowiska.

Stanowisko odkryto przypadkowo w trakcie budowy kanału, a badania miały charakter ratowniczy. Mimo tego zdołano wyróżnić i zbadać na znacznej powierzchni dwa stanowiska: domowe (Champ de fouilles) oraz pracownię leżącą na północno-wschodniej krawędzi kanału. Łącznie w stanowisku domowym odkryto 1556 narzędzi retuszowanych oraz 33 106 odłupków, rdzeni, pól surowca i odpadków. W pracowni było tylko 7 narzędzi retuszowanych oraz 630 odłupków, rdzeni i wiórów.

Bardzo oryginalny jest zespół narzędzi występujących na tym stanowisku. Obejmuje on drapacze (9,38%), rylce (22,65%), przekłuwacze (2,76%), narzędzia kombinowane (1,29%), ostrza trzoneczkowate i inne narzędzia z trzonkami (9,19%), atypowe jednozadziorce (1,61%), półtylczaki (4,24%), tylczaki (2,63%), ostrza liściowate (2,19%), narzędzia wnątkowe (8,93%), narzędzia zębate (2,70%), zgrzebła (7,90%) i inne (5,91%).

Najliczniejszą więc grupą w omawianym inwentarzu są rylce oraz łącznie narzędzia wnątkowe i zębate, a także drapacze, ostrza i inne narzędzia trzoneczkowate. Natomiast najbardziej charakterystyczne, dystynktywne dla tego zespołu są trzy elementy: 1 — ostrza Font-Robert, 2 — ostrza protosolutrejskie (wiórowe ostrza *à face plane*), 3 — obecność nielicznych wiórków tylcowych i atypowych jednozadziorców przy braku właściwych ostrzy tylcowych.

Obok wyrobów kamiennych odkryto przedmioty kościane, rogowe oraz wykonane z kości sioniowej („szpile”, płytki zdobione, fragment *baguette*, przekłuwacze, kości z nacięciami, żebra ze śladami użytkowania i in.). Na szczególną uwagę zasługuje ornament, występujący na płycie, w postaci skośnej kratki, interpretowany jako element celowej konstrukcji geometrycznej, zawierającej ilustrację pewnych pojęć, a mianowicie modułu podziału odcinka, kreślenie prostych równoległych, konstrukcja trójkąta prostokątnego oraz systemu liczenia (prawdopodobnie piątkowego). Jeśli interpretacja ta jest słuszna, należy sądzić, że człowiek paleolityczny znał już pewne pojęcia proste z zakresu geometrii euklidyjskiej. Autor natomiast opierając się na osiągnięciach A. Marshacka interpretuje szeregi nacięć na kościach jako rodzaj notacji lunarnej².

Fauna stanowiska zawiera głównie elementy borealne (niedźwiedź brunatny, lis polarny, mamut, koń, renifer, byk lub bizon, zając oraz ptaki), przy braku gatunków ciepłolubnych. Charakterystyczny jest też brak ryb, mimo niewątpliwego sąsiedz-

¹ D. de Sonneville-Bordes, *Le Paléolithique supérieur en Belgique*, „L'Anthropologie”, vol. 65: 1961, s. 421-443.

² A. Marshack, *Notation dans les gravures du Paléolithique supérieur*, Bordeaux 1969.

twa wody. Kości zwierząt były często używane jako rodzaj paliwa do ognisk. Badania palinologiczne wykazują, że w trakcie zasiedlenia stanowiska panował klimat chłodny z krajobrazem otwartego stepu. Zaledwie 10% pyłków należy do drzew, głównie brzozy i sosny.

Data radiowęglowa odnosząca się bezpośrednio do poziomu podścielającego poziom kulturowy wynosi 26 015 B.C. W interpretacji paleoklimatycznej jest to część tzw. epizodu klimatycznego Maisières, datowanego przez J. de Heinzelina na 26 500-25 000 lat p.n.e. Odpowiada on dawnemu pojęciu Paudorfu i jest oddzielony fazą chłodną Würm 3-1 od „epizodu” (oscylacji) Stiellfried B (Arcy), datowanego na 32 000-29 000 lat p.n.e., oraz fazą chłodną Würm 3-2 od „epizodu” Wartons (Tursa), datowanego na 23 500-22 500 lat p.n.e.

Szczególne znaczenie pracy J. de Heinzelina polega na wyjątkowym miejscu omawianych materiałów w paleolicie górnym Belgii, ale przede wszystkim na oryginalnym charakterze przemysłu stanowiska Maisières-Canal w skali paleolitu całej Europy. Autor słusznie szuka najbliższych analogii dla tego przemysłu w perigordienie V, 1 (facjes Font-Robert), stwierdzając jednak szereg odrębności w stosunku do klasycznych stanowisk tego facjesu we Francji południowo-zachodniej. O odrębności tej decyduje mniejszy udział tylczaków, brak typowych ostrzy tylcowych oraz obecność ostrzy wiórowych *à face plane*. Natomiast najbliższą analogię do tego przemysłu stanowią inwentarze północnofrancuskie, łączące ostrza Font-Robert z niewielką ilością tylczaków i ewentualnie z występowaniem ostrzy wiórowych, jak to ma miejsce np. na stanowisku Cirque de la Patrie w dolinie Loing³. Dzięki badaniom w Maisières-Canal nie ulega dziś wątpliwości istnienie w północno-zachodniej Europie przemysłu łączącego ostrza Font-Robert i ostrza protosolutrejskie z nielicznymi formami tylcowymi. Przemysł ten jest wcześniejszy od klasycznego, późnego (V) perigordieniu francuskiego. Ma to poważne konsekwencje dla problemu wyodrębnienia się facjesu Font-Robert (jego wcześniejszą genezę proponował już poprzednio A. Cheynier), a także dla genezy kultury protosolutrejskiej w zachodniej Europie.

Genezę oryginalnego przemysłu, jaki reprezentuje inwentarz Maisières-Canal, rozpatruje J. de Heinzelin na tle przemysłów środkowoeuropejskich, szczególnie grupy morawskiej i dolnoaustriackiej przemysłów tylczakowych. Jak się można jednak spodziewać, ewentualne powiązania z tym kręgiem kulturowym są znikome. Analogie w kierunku kultury jержmanowickiej traktuje autor ostrożnie, przede wszystkim ze względu na różnicę chronologiczną, zapominając jednak, że różnica ta dotyczy tylko warstwy 6 Jaskini Nietoperzowej. W stosunku do warstwy 4 jest prawdopodobnie znikoma. Nie można też poważnie traktować powiązań z kulturą szelecką.

Relacje bardziej wschodnie, dotyczące Niżu Wschodnioeuropejskiego, zostały podane w sposób mniej precyzyjny, niestety nie pozbawiony pewnych niedociągnięć. Wymieńmy choćby powtórzenie nieaktualnego poglądu o magdaleńskim charakterze VII warstwy Stánca Ripiceni nad Prutem, czy traktowanie zróżnicowanych inwentarzy stanowisk w regionie kostienkowsko-borszewskim jako tzw. „kostienkienu”. Przypomnieć tu należy, że inwentarze datowanych radiowęgłem stanowisk Kostienki XVII i XII należą do kultury kostienkowsko-sungirskiej i gorodcowskiej (stanowisko XVII war. 4a zostało mylnie oznaczone na s. 53 jako XVIII, które odpowiada kulturze kostienkowsko-awdiejewskiej i jest stanowiskiem jednowarstw-

³ B. Schmieder, *Les industries lithiques du Paléolithique supérieur en Ile de France*, „Gallia — Préhistoire” (supplement), z. 6, 1971.

wym)⁴. Także wątpliwości nasuwa odnośnienie próbki drewna z Jelisiejewiczi datowanej na ponad 30 000 lat p.n.e. do „gravettienu”, ponieważ nie była ona związana z warstwą kulturową stanowiska⁵. Ostatnio uzyskano daty radiowęglowe dla warstwy kulturowej tego stanowiska w granicach XIII tys. p.n.e.

Z drugiej jednak strony J. de Heinzelin poprawnie wyróżnia jedyny właściwie wschodnioeuropejski inwentarz mający pewne analogie z Maisières-Canal, tj. inwentarz górnej warstwy stanowiska Telmańskiego w Kostienkach. Słusznie też powodu tych analogii dopatruje się autor w fakcie, że jest to inwentarz o relacjach jержmanowickich (*quelque satellite de Jerzmanowice*).

Zgadając się z generalną tezą autora o związkach omawianego przemysłu z facjeselem Font-Robert perigordieniu V, należy jednak sądzić, że geneza ostrzy liściowatych wiórowych występujących w Maisières-Canal musi mieć relacje bardziej wschodnie. Przemawia za tym szczególnie bardzo wczesny wiek inwentarza z Maisières-Canal, znacznie wyprzedzający proces rozpowszechnienia retuszu płaskiego w zachodnioeuropejskich kulturach tylczakowych. Liściowate ostrza wiórowe *à face plane* (i częściowo łuskane na podstawie lub wierzchołku) na terenie środkowej Europy występują w kulturze jержmanowickiej, a także są znane z bardziej zachodniej kultury Ranis-Mauern. Podkreślić należy, że kultura ta jest związana nie tylko z wczesną fazą górnego paleolitu, lecz także ma swą fazę późniejszą (świadczy o tym choćby stratygrafia stanowiska w Siergenstein⁶). Jest zresztą warte odnotowania, że na terenie samej Belgii występują ostrza typu Ranis-Mauern, szczególnie w Goyet i Spy. Ostrza te były uważane za protosolutrejskie⁷. W zbiorze ze Spy, przechowywanym w Muzeum Curtius w Liège, są silnie wyświecone, spedylitowane okazy małych ostrzy typu Ranis-Mauern ze śladami czerwonej krusty na powierzchni. Obok tych ostrzy występują też cieńsze wiórowe z obocznym retuszem na podstawie, w analogicznym stanie zachowania, jak ostrza Font-Robert z tego stanowiska (tj. białe patynowane lub pozbawione patyny, ze śladami żółtego lessowatego utworu w szczelinach, bez pedolityzacji). Dodać trzeba, że w zbiorach z Trou Magrite wystąpił też jeden okaz wiórowego ostrza *à face plane*, analogiczny do okazów z Maisières-Canal, w towarzystwie trzech ostrzy Font-Robert (zbiory Institut Royal des Sciences Naturelles w Brukseli).

W tej sytuacji wydaje się, że na terenie Belgii występują zarówno elementy kultury Ranis-Mauern (prawdopodobnie z okresu środkowego Würmu) oraz niewiele w istocie rzeczy późniejszy przemysł typu Maisières-Canal (datowany na początek drugiego pleniglacjału Würmu), łączący elementy wiórowych ostrzy *à face plane* z elementami perigordzkimi (ostrza trzoneczkowate Font-Robert i nieliczne tylczaki). Pozwala to na wyrażenie przypuszczenia, że lokalne elementy liściowate, wywodzące się najprawdopodobniej z kultury Ranis-Mauern, mogą być prototypem ostrzy wiórowych typu Maisières-Canal. Nie ulega natomiast wątpliwości, że musi istnieć, pomimo hiatusu chronologicznego, związek pomiędzy przemysłem Maisières-Canal a kulturą protosolutrejską. Występowanie w dolinie Cure (grota Trilobite) stanowisk protosolutrejskich, prawdopodobnie wcześniejszych niż inwentarze protosolutrejskie typu warstwy I z Laugerie Haute w Dordonii, stanowi dodatkowy argument za takimi powiązaniem. Niestety, brak precyzji w datowaniu nielicz-

⁴ J. K. Kozłowski, *Problem kultury kostienkowsko-willendorfskiej. Analiza inwentarzy kamiennych*, „Archeologia Polski”, t. 14: 1969, s. 34.

⁵ Por. uwagę autora tej recenzji w *The Origin of Homo sapiens*, Paris 1972, s. 186.

⁶ R. R. Schmidt, *Diluviale Vorzeit Deutschlands*, Tübingen 1912, tabl. VIII.

⁷ L. Eloy, *Le Proto-solutrén dans le Bassin de Meuse en Belgique*, „Bulletin de la SPF”, 1956, s. 532-539.

